

СТРАТЕГІЇ ЗАОЩАДЖУВАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У соціологічній науці вирізняють чотири основні типи економічної поведінки: розподільчий, обмінний, виробничий і споживчий. Саме споживча економічна поведінка характеризує будь-які дії, спрямовані на придбання матеріальних і нематеріальних благ із метою задоволення людських потреб.

У межах власне споживчої економічної поведінки аналізується й відсутність/нааявність заощаджень як один із компонентів економічної поведінки населення, особливості витрачання/зберігання фінансових ресурсів, які визначають зміст соціокультурних цінностей, віртуальні варіанти розпоряджання цими ресурсами, що загалом визначає таке поняття, як "заощаджувальна поведінка".

Зазначене питання актуалізується тому, що, за різними оцінками, на руках у населення перебуває понад 50 млрд дол. США, а обсяги готівкової гривні поза банками, відповідно до інформації НБУ, станом на 01.02.2012 р. становили 185 млрд грн¹. Отже, пошук інструментів для ефективного залучення готівкових заощаджень населення є одним із важливих завдань діяльності банківської системи. На думку фахівців, залучення хоча б 50% готівкових заощаджень населення дозволить значною мірою переорієнтувати реальний сектор економіки на внутрішній інвестиційний ресурс у ситуації, коли можливості державного інвестування у виробництво та модернізацію і зовнішні інвестиції обмежені.

Можливості припливу готівкових заощаджень населення в банківську систему прямо кореспондують з рівнем довіри до неї населення. Тому вибір заощаджувальної стратегії населення визначається різними факторами економічного, соціального й психологічного характеру, проте головним із них є рівень довіри до держави та різних фінансових інституцій, у тому числі до НБУ.

На сучасному етапі поступового згасання першої хвилі фінансово-економічної кризи та очікувань на другу, рівень довіри населення України до банківської системи є дуже низьким. Так, упродовж 2005–2008 рр. рівень довіри до банків коливався на рівні 19–21% (табл. 1), а у 2010 р. удвічі зменшився – до 10% (сума відповідей "переважно довіряю" та "цілком довіряю").

Довіра банкам на рівні 21% у 2008 р. пояснюється тим, що опитування ІС НАНУ проводяться на початку року (заввичай у лютому–квітні), коли кризові явища лише починалися. У 2010 р. 67% населення висловили недовіру до банків, хоча у 2006 та 2008 рр. такої думки дотримувалися 47% респондентів (сума відповідей "переважно не довіряю" та "зовсім не довіряю"). Отже, через скорочення рівня доходів населення у період кризи зменшився рівень заощаджень, відбулося (за можливістю) вилучення коштів із банківських рахунків, а через нестабільність ситуації та недовіру – люди стали зберігати заощадження не у банках, а у готівковій формі.

¹ Запровадження Нацбанком золотих монет і сертифікатів є малоефективним [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/ekonomika/zaprovadzhennya-natsbankom-zolotykh-monet-i-sertifikativ-ye-maloeфекtyvny.html>>.

Таблиця 1

Який рівень Вашої довіри ...до банків?, %

Варіанти відповідей	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	38,5	32,2	21,0	19,3	18,2	35,3
2. Переважно не довіряю	23,6	24,0	27,5	27,3	28,7	31,8
3. Важко сказати, довіряю чи ні	28,4	28,5	32,3	33,3	31,7	22,6
4. Переважно довіряю	8,1	13,2	17,7	18,3	19,2	9,2
5. Цілком довіряю	1,3	2,0	1,3	1,6	1,8	0,8
Не відповіли	0,2	0,2	0,2	0,2	0,5	0,3
Середній бал	2,1	2,3	2,5	2,6	2,6	

Джерело: за даними національних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України, за відповідні роки.

Приблизно на такому ж рівні населення України оцінює свою довіру до НБУ. У грудні 2008 р. про неї сказали 9% населення, а у 2009 р. – 13% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка довіри населення до Національного банку України, %

Суб'єкт довіри	12.2005	12.2006	12.2007	12.2008	12.2009
Національний банк України	33	39	41	9	13

Джерело: за даними моніторингових досліджень Центру "Соціальний моніторинг" та Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яремченка, за відповідні періоди.

Саме довіра людей до фінансових обіцянок влади є дуже важливим стимулом активізації організованих форм зберігання заощаджень у банківській системі, а отже, й розвитку економіки. Можна навести приклади ефективного залучення коштів громадян у складних умовах стану економіки та краху банківської системи, побудованих на відносинах довіри. Так, у 2008 р., у розпал кризи уряд Південної Кореї звернувся до населення із закликом: задля спасіння економіки пожертвувати до держскарбниці власні дорогоцінності – адже на той час стан справ у країні був критичний. Мільйони людей із різних прошарків суспільства здавали до скарбниці власні золоті ювелірні прикраси і за незначний час вдалося зібрати 250 т золота. Уряд обіцяв, що поверне гроші за коштовності з лишком. Так і сталося: вартість золота повернули з відсотками, а людей, які допомагали рятувати економіку, вшанували як національних героїв.

Інший приклад. Восени 2008 р. унаслідок біржового краху розорилася низка банків у Німеччині, Італії та Греції. Через паніку вкладники масово намагалися зняти кошти з рахунків, що загрожувало колапсом усій фінансовій системі Євросоюзу. Уряди країн гарантували стовідсоткове повернення коштів у разі падіння банку, незалежно від суми коштів на рахунку. Врешті-решт черги до банків зникли і банківська система була врятована. Наведені приклади успішного виходу з кризових станів базуються на довірі людей до влади і банківської системи.

Як наводилося вище, ситуація з довірою до банківської системи в Україні є складною. Це підтверджують результати досліджень, проведених у жовтні 2011 р. (табл. 3).

Третина населення (32,7%) зазначила, що не могла би щось здати, бо коштовних речей не має. Із решти 2/3 населення менше 1% вказало, що обов'язково би здали свої дорогоцінності, включаючи сімейні реліквії та обручки. Водночас 62,2% (сумарно) зазначили, що не здавали би нічого, бо у справедливе використання заощаджень і повернення зроблених внесків не вірять.

Проведений аналіз за соціально-демографічними групами свідчить, що рівень недовіри людей є вищим у містах порівняно з сільською місцевістю та у віковому діапазоні від 26 до

45 років, відносно молодших і більш старших; у міру зростання рівня освіти респондентів рівень недовіри збільшується. За статтю суттєвих відмінностей не виявлено. Отже, населення більш освічене та у більш ефективному працездатному віці довіряє банківській системі меншою мірою.

У аспекті зв'язку ймовірних варіантів розпорядження значним капіталом зі споживчою економічною поведінкою та заощадженнями встановлено таке. За сучасних умов розвитку банківської системи та рівня довіри населення до неї найкращим розміщенням заощаджень люди вважають вкладення у нерухомість. Так, половина опитаних зазначили, що за наявності значного капіталу вклали б його у нерухомість в Україні (табл. 4).

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання "Якби НБУ звернувся до громадян із проханням здавати до державних банків власні дорогоцінності та коштовні речі для підтримки національної валюти, за умови їхнього повернення з відсотками Вам, Вашим нащадкам у віддаленій перспективі ...?", %

Варіанти відповідей	%
Обов'язково здав би свої дорогоцінності, включаючи сімейні реліквії та обручки	0,9
Нічого не зміг би здати, бо не маю дорогоцінностей	32,7
Нічого не здавав би, бо не вірю, що мої внески були б використані дійсно на підтримку національної валюти, а не розкрадені	19,0
Нічого не здавав би, бо не вірю, що мої внески коли-небудь повернуть	43,2
Інше	0,5
Важко відповісти	3,7

Джерело: за даними моніторингових досліджень Центру "Соціальний моніторинг" та Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка у жовтні 2011 р.

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання "Якби у Вас був значний капітал, куди б Ви його інвестували (вклали)?", %

Варіанти відповідей	%
Придбав(ла) б нерухомість в Україні	50
Віддав(ла) би дітям	30
В Україні – інвестував(ла) у приватний бізнес	23
В Україні – поклав(ла) б на книжку, в банк, на депозит	21
Тримав(ла) б вдома	15
В Україні – придбав(ла) би акції підприємств	11
Вклав би за кордоном	11
Інше (поїхав би в круїз; виїхав би за кордон; зробив би ремонт будинку; продовжила би навчання в університеті; зберігала б вдома в умовних одиницях; купив би харчів; вклав у сільське господарство; віддав на добротність, церкву; на навчання дітей)	2
Важко відповісти, не знаю	7

Примітка: сума відповідей більше 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповіді.

Джерело: дані опитування Центру "Соціальний моніторинг" та Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка "Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р".

Близько третини населення віддали би свої збереження дітям, 23% інвестували б у приватний бізнес, 21% поклали б на депозит у банк, 15% тримали би вдома та по 11% придбали би в Україні акції підприємств або вклали б капітал за кордоном.

За соціально-демографічними групами економічно ефективніші варіанти капіталовкладень в Україні обирають так:

придбання нерухомості – жителі великих міст, обласних центрів, м. Києва і Сімферополя; з рівнем матеріального становища вищим за середній; жителі південних областей та АР Крим; молоді люди у віковому інтервалі 26–

35 років; респонденти з вищою освітою; за соціально-трудовим статусом – спеціалісти та керівники організацій, підприємств, установ та їхніх структурних підрозділів;

інвестиції в приватний бізнес – жителі середніх за кількістю населення міст, а також мешканці села; з рівнем матеріального становища вищим за середнє; жителі західних областей; молоді люди у віковому інтервалі 18–25 років; чоловіки порівняно з жінками (різниця у 9%); респонденти з вищою освітою; за соціально-трудовим статусом – підприємці, фермери та керівники організацій, підприємств, установ та їхніх структурних підрозділів;

збереження у банках, депозитні вклади – жителі великих міст, обласних центрів, м. Києва і Сімферополя; за рівнем матеріального становища на це орієнтуються всі групи, окрім тих прошарків, які характеризують своє становище як низьке; жителі західних областей України; молоді люди у вікових групах 18–25 та 26–35 років; респонденти з вищою освітою; за соціально-трудовим статусом – спеціалісти та керівники організацій, підприємств, установ та їхніх структурних підрозділів;

придбання акцій підприємств в Україні – жителі малих міст із кількістю менше 100 тис. осіб, включаючи СМТ; із рівнем матеріального становища вищим за середнє; жителі південних областей та АР Крим; молоді люди у віковому інтервалі 18–25 років; респонденти з вищою та повною середньою освітою; за соціально-трудовим статусом – керівники організацій, підприємств, установ та їхніх структурних підрозділів і підприємці та фермери; На менш ефективні варіанти заощаджувальної поведінки орієнтуються так:

передача заощаджень дітям – таку стратегію частіше обирають жителі малих міст із кількістю менше 100 тис. осіб, включаючи СМТ; із низьким рівнем матеріального становища; респонденти від 46 років і старше; жінки порівняно з чоловіками;

збереження коштів вдома – жителі малих міст із кількістю менше 100 тис. осіб, включаючи СМТ; із низьким рівнем матеріального становища; з повною середньою освітою; жителі східних областей України; старших вікових груп населення; працівники робітничих професій і сільсько-господарства порівняно з керівниками, підприємцями та спеціалістами.

Вкладання капіталу за кордоном більше приваблює жителів великих міст, обласних центрів, м. Києва і Сімферополя; з рівнем матеріального становища вищим за середнє; жителів східних областей; молодих людей у вікових групах 26–35 років

(15%) та 18–25 років (13%); чоловіків порівняно із жінками; респондентів із вищою освітою; за соціально-трудовим статусом – керівників організацій, підприємств, установ та їхніх структурних підрозділів та підприємців і фермерів.

Установлену різницю панівних уявлень різних груп українського населення щодо розпорядження грошми в умовах зростання матеріального добробуту і, відповідно, різницю мотивів імовірної заощаджувальної економічної поведінки доцільно враховувати вже на нинішньому етапі розвитку країни для формування державної соціально-економічної політики в такий спосіб, щоб забезпечити кожній групі сприятливі умови для користування найбільш прийнятними для неї інвестиційними інструментами, що би працювали на здійснення загальносуспільної мети соціально-економічного зростання. Очевидно, що таке розмаїття інвестиційних можливостей, адекватних різним пріоритетам соціокультурних цінностей різних за економічною поведінкою соціальних груп, слугуватиме зміцненню суспільного консенсусу і зростанню підтримки соціально-економічного курсу держави більшістю населення країни.

Державна політика зростання має також опосередковано стимулювати економічно доцільні стратегії споживання через розвиток сучасних фінансових інструментів, користування котрими відповідає потребі активізації економічної поведінки населення. Але це має відбуватися з урахуванням різниці пріоритетів у системі соціокультурних цінностей різних за споживчою та заощаджувальною економічною поведінкою груп українського населення, тобто за умов забезпечення розмаїття і надійності інвестиційних інструментів, найбільш прийнятних для ментально різних соціальних груп.

Підвищення якості та оптимізація організованих форм заощаджувальної поведінки населення залежить насамперед від рівня довіри та ефективності державного регулювання і створення системи захисту прав та інтересів населення, яке виявляє готовність інвестувати свої кошти.